

МОНГОЛЫН БИЗНЕСИЙН ОРЧНЫ ӨНӨӨГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ, САЙЖРУУЛАХ БОЛОМЖ

Б.Даваасүрэн, Д.Энх-Отгон*
М.Должин, Н.Отгонсайхан**

Хураангуй: Бизнес эрхлэх орчинг таатай, тогтвортой байлгах нь төрийн бодлогын үндсэн чиг үүрэг бөгөөд тэрхүү бодлого нь ул суурьтай, бодит судалгааны үр дүнд үндэслэгдэх нь нэн чухал юм. Улс орнууд өөрийн орны бизнесийн орчныг тусгайлан судалсны үндсэн дээр бизнес эрхлэх таатай орчныг бий болгох төрийн бодлогыг оновчтой явуулах замаар бизнес эрхлэгчдийг дэмжих хэрэгцээ шаардлага байсаар байна. Энэхүү судалгаагаар Монгол Улсын бизнесийн орчны өнөөгийн нөхцөл байдлыг үнэлэх, асуудлыг тодорхойлох, улмаар бизнесийн орчныг сайжруулах боломжийг тодорхойлохыг зорьлоо.

Түлхүүр үгс: Бизнесийн орчин, орчны үнэлгээ, Улаанбаатар хот, бүс нутаг

Abstract: Being attractive and maintaining business environment is the one of functions of the state policy and it is essential that the policy is based on a realistic survey. Countries need to support business owners through efficiently conducting state policies and create favorable business environments based on a special study of the business environment of their country. This study aims to determine the current situation of Mongolia's business environment and identify issues and to improve the business environment.

Key words: Business environment, environmental assessment, Ulaanbaatar city, region

---

* МУИС-ийн Бизнесийн сургууль, (Email) davaasurenb@num.edu.mn, enkhotgon@num.edu.mn

** Худалдаа Үйлдвэрлэлийн Их Сургууль, (Email) mdljin@gmail.com, otgonsaikhan@num.edu.mn

Оршил

Судалгааны үндэслэл

Бизнес эрхлэх орчинг таатай, тогтвортой байлгах нь төрийн бодлогын үндсэн чиг үүрэг бөгөөд тэрхүү бодлого нь ул суурьтай, бодит судалгааны үр дүнд үндэслэгдэх нь нэн чухал юм. Хэдийгээр олон улсын түвшинд Doing Business, Өрсөлдөх чадварын судалгаа зэрэг бизнес эрхлэхтэй холбоотой судалгаанууд явагддаг боловч эдгээр судалгаа нь улс орнуудын нийтлэг шаардлагад үндэслэн хийгддэг учраас тухайн орны өвөрмөц онцлог шинжийг бүрэн агуулаагүй байдаг. Иймээс улс орнууд өөрийн орны бизнесийн орчныг тусгайлан судалсны үндсэн дээр бизнес эрхлэх таатай орчныг бий болгох төрийн бодлогыг оновчтой явуулах замаар бизнес эрхлэгчдийг дэмжих хэрэгцээ шаардлага байсаар байна. Иймд Монгол Улсын бизнесийн орчны өнөөгийн нөхцөл байдлыг үнэлэх, бизнесийн орчныг сайжруулах боломжийг тодорхойлоход энэхүү судалгааны зорилго оршино.

Судалгааны арга зүй, мэдээлэл боловсруулалт

Судалгаанд тоон судалгааны аргачлалыг ашиглан, статистик шинжилгээ, харьцуулалт, корреляцийн шинжилгээ, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх болон түүвэр судалгааны аргуудыг ашиглав. Түүвэр судалгааны мэдээлэл цуглуулалтыг үндэсний хэмжээнд буюу 21 аймаг, Улаанбаатар хотын 9 дүүргээс 2016 оны 11, 12 сард авч үр дүнг улсын хэмжээнд болон бүсийн түвшинд (баруун, хангайн, төв, зүүн бүс болон Улаанбаатар хот) гаргасан болно. Судалгааны түүвэрлэлтийг хийхдээ Баруун бүсийн 5 аймаг тус бүрээс 75, Хангайн болон Зүүн бүсийн 9 аймгаас тус бүрээс 70, Төвийн бүсийн 7 аймгаас тус бүрээс 60, Улаанбаатар хотын 9 дүүрэг тус бүрээс 65, нийт 2010 аж ахуйн нэгжээс судалгааг авснаас шаардлага хангасан 1573 аж ахуй нэгжийн судалгааг STATA программаар боловсруулалт хийж үр дүнг дээр дурдсан 5 бүс болон улсын дунджаар харьцуулан гаргасан болно.

Түүвэр судалгаанд оролцогсдын ерөнхий мэдээлэл

Судалгаанд хамрагдсан 1573 аж ахуйн нэгжүүд (ААН)-ийг үйл ажиллагааны чиглэлээр нь ангилж үзвэл 46% нь худалдаа, 21% нь үйлчилгээ, 14% нь боловсруулах үйлдвэрлэл, үлдэх 20% нь бусад чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг байна.

Хүснэгт 1.1 Судалгаанд хамрагдсан ААН-н үйл ажиллагаа явуулж буй
чиглэл, бүс нутгаар, хувиар

№	Бизнесийн төрөл	Баруун бүс	Хангайн бүс	Төвийн бүс	Зүүн бүс	Улаанбаатар хот	Нийт
1	Худалдаа	49	44	39	43	52	46
2	Үйлчилгээ	19	20	26	22	17	21
3	Боловсруулах үйлдвэрлэл	17	14	15	14	10	14
4	Барилга	4	3	2	5	6	4
5	Мал аж ахуй	3	3	4	4	1	3
6	Газар тариалан	3	5	4	3	1	3
7	Мэдээллийн технологи, харилцаа холбоо	1	1	2	2	2	2
8	Аялал жуулчлал	1	2	1	1	2	2
9	Уул уурхай	1	2	1	1	3	2
10	Тээвэр	1	1	1	1	2	1
11	Бусад	0	4	4	2	4	3
12	Нийт	100	100	100	100	100	100

Худалдааны салбарт жижиглэн худалдаа, үйлчилгээний салбарт зочид буудал нийтийн хоол, боловсруулах үйлдвэрийн салбарт хүнсний чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжүүд зонхилон хамрагдсан байна. Түүнчлэн судалгаанд оролцогчдын дийлэнх буюу 66.1% нь хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани (ХХК), 19.3% иргэд бол үлдэх 14.6% нь хувьцаат компани (ХК), нөхөрлөл, хоршоо байна. Бүс хоорондыг харьцуулахад хоршоо болон нөхөрлөл хэлбэрийн аж ахуйн нэгж баруун бүсээс, иргэн (30.4%) хангайн бүсээс хамгийн их хамрагдсан.

Аж ахуйн нэгжийн өмчлөлийн хэлбэрээр авч үзвэл судалгаанд хамрагдсдын дийлэнх буюу 95.8% нь хувийн хэвшлүүд бол үлдэх 4.2% нь төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн оролцоотой ААН байна. ААН-ийн өмчлөлийн хэлбэрийг үйл ажиллагаа явуулж буй салбараар нь харьцуулан үзвэл төрийн өмчит ААН-ийн хувьд Уул уурхайн салбарт, төрийн оролцоотой ААН тээврийн салбарт илүүтэйгээр хамрагджээ.

Судалгаанд 1349 ААН хөрөнгө оруулалтын хэлбэрийг хариулсан ба тэдний 96.4% нь дотоодын хөрөнгө оруулалттай байна. Бүсээр авч үзвэл гадаадын хөрөнгө оруулалттай ААН нь Улаанбаатар хотод 6.6% хамрагдсан нь бусад бүстэй харьцуулахад өндөр юм.

Аж ахуйн нэгжийг хэмжээгээр нь ангилахдаа Монгол Улсын “Жижиг,

дунд үйлдвэрийн тухай” хууль болон бусад хууль тогтоомжуудыг тулгуур болгон “ажиллагсдын тоо”-г үндэслэн дараах байдлаар ангилсан болно. Үүнд: 1-19 ажиллагсадтай аж ахуйн нэгжийг- Жижиг, 20-199 ажиллагсадтай аж ахуйн нэгжийг – Дунд, 200-с дээш тооны ажиллагсадтай аж ахуйн нэгжийг -Том. Судалгаанд хамрагдсан 10 ААН тутмын 7 нь 2010 оноос өмнө, 3 нь 2010 оноос хойш үүсгэн байгуулагдсан бол 8 нь жижиг дунд бизнес эрхлэгчид байна. Жилийн борлуулалтын орлогын хувьд 43% нь 100 саяас бага, 34% нь 101-400 сая, 16% нь 401-1000 сая, 7% нь 1 тэрбум төгрөгнөөс дээш борлуулалтын орлоготой компаниуд байв.

Монголын бизнесийн орчны өнөөгийн ерөнхий үнэлгээ

Монголын бизнесийн орчны ерөнхий үнэлгээг 5 ерөнхий, 12 дэд бүлгийн 88 асуулгаар бизнес эрхлэгчдээр 1-7 онооны үнэлгээгээр үнэлүүлж үр дүнг гаргалаа. Үнэлгээний коэффициентийг тодорхойлохдоо жигнэсэн дунджийн аргыг ашигласан бөгөөд энэ нь асуултанд хариулагсдын тоог харгалзуулж дундажласан утгаар тооцоологдсон учраас энгийн дунджийн аргаас илүү нарийвчлалтайгаар тооцоологдов. Тоогоор илэрхийлж буй үнэлгээнд харгалзах утга нь дараах байдалтай болно.

Хүснэгт 2.1 Монголын бизнесийн орчны үнэлгээ, ерөнхий үзүүлэлтүүдээр

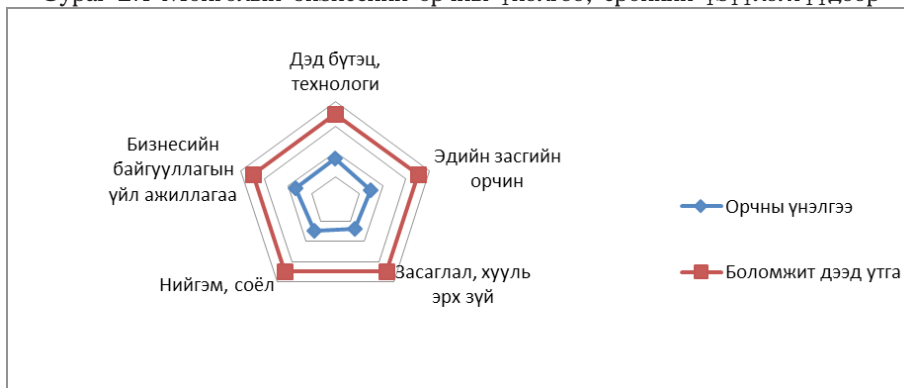
Д/Д	ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД	ОРЧНЫ ҮНЭЛГЭЭНИЙ КОЕФФИЦИЕНТ	БОЛОМЖИТ ДЭЭД УТГА
1	Дэд бүтэц, технологи	3.43	7
2	Бизнесийн байгууллагын үйл ажиллагаа	3.37	7
3	Эдийн засгийн орчин	2.96	7
4	Нийгэм, соёл	2.93	7
5	Засаглал, хууль эрх зүй	2.69	7
	Үнэлгээний дундаж	3.03	

Бизнесийн орчны дундаж үнэлгээ нь хангалтгүй буюу 3.03 гарсан нь яаралтай арга хэмжээ авах зүйл бага ч, анхаарах шаардлагатай гэсэн хариулттай дүйж байна. Өөрөөр хэлбэл “**бизнес эрхлэх тааламж муутай орчин**”-той хэмээн үнэлсэн. Эдийн засаг, нийгэм соёл, засаглал, хууль эрхзүйн орчны үзүүлэлтүүдэд муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай гэсэн үнэлгээг өгчээ. Эдгээр нь санхүүгийн зах зээлийн үйл ажиллагаа доголдолтой, засгийн газрын институцийн тогтолцооны уялдаа холбоо муу болон хүн амын

худалдан авах чадвар муу гэсэн үнэлгээнээс хамаарсан байна.

Боломжит дээд утга болох 7 оноотой харьцуулбал ерөнхий орчны үнэлгээ нь дунджаараа тал хувьд нь хүрсэн үнэлгээ нэг ч байхгүй байгаа нь Монголын бизнесийн орчин туйлын хангалтгүй түвшинд байгааг илтгэж байна.

Зураг 2.1 Монголын бизнесийн орчны үнэлгээ, ерөнхий үзүүлэлтүүдээр

Монголын бизнесийн орчны үнэлгээний зураглал нь боломжит дээд утгаасаа орчны бодит үнэлгээ нь эзэлж буй талбайн хувьд хэд дахин бага байна. Энэ нь бизнесийн чадамжийн хувьд өчүүхэн зайнд манай бизнес эрхлэгчид үйл ажиллагаа явуулж буйг илтгэнэ.

Хүснэгт 2.2 Монголын бизнесийн орчны үзүүлэлтүүдийн хоорондын хамаарал

Үзүүлэлтүүд		Дэд бүтэц, технологи	Эдийн засгийн орчин	Засаглал, хууль эрх зүй	Нийгэм, соёл	Бизнесийн байгууллагын үйл ажиллагаа	Бизнесийн ерөнхий үнэлгээ
Дэд бүтэц, технологи	Pearson Correlation	1					
Эдийн засгийн орчин	Pearson Correlation	.580**	1				
Засаглал, хууль эрх зүй	Pearson Correlation	.508**	.749**	1			
Нийгэм, соёл	Pearson Correlation	.410**	.540**	.633**	1		

Бизнесийн байгууллагын үйл ажиллагаа	Pearson Correlation	.449**	.534**	.529**	.545**	1	
Бизнесийн ерөнхий үнэлгээ	Pearson Correlation	.199**	.278**	.317**	.277**	.242**	1
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).							

Монголын бизнесийн орчны үзүүлэлтүүдийн хоорондын хамаарлыг корреляцийн шинжилгээ хийж харвал бизнесийн ерөнхий үнэлгээнд засаглал, хууль эрх зүйн үзүүлэлт ($K=0.317^{**}$, $P<0.01$) хамгийн их нөлөөтэй гэсэн үр дүн гарч байна. Үүний дараагаар эдийн засаг ($K=0.278^{**}$, $P<0.01$), нийгэм соёлын ($K=0.277^{**}$, $P<0.01$) хүчин зүйлс бизнесийн ерөнхий үнэлгээнд хүчтэй нөлөөлсөн байна.

Монголын бизнесийн орчны ерөнхий үнэлгээг бүс нутгийн ангилалаар нэгтгэн дундаж үнэлгээг дараах байдалтайгаар тодорхойлон харуулав.

Хүснэгт 2.3 Монголын бизнесийн орчны үнэлгээ, бүс нутгаар, дундаж коэффициент

Үзүүлэлтүүд	Дэд бүтэц, технологи	Эдийн засгийн орчин	Засаглал, хууль эрх зүй	Нийгэм, соёл	Бизнесийн байгууллагын үйл ажиллагаа	Дундаж үнэлгээ
Төвийн бүс	3.82	3.23	2.98	3.26	3.69	3.40
Зүүн бүс	3.57	2.90	2.92	3.03	3.33	3.15
Хангайн бүс	3.46	2.86	2.69	2.94	3.36	3.06
Баруун бүс	3.20	2.94	2.77	2.80	3.13	2.97
Улаанбаатар хот	3.17	2.77	2.38	2.68	3.32	2.87

Төвийн бүсийн аймгуудын бизнесийн орчны үзүүлэлтүүд нь бусад бүс нутгуудтайгаа харьцуулахад аль ч талаараа илүү таатай гэсэн хариултууд өгөгдсөн бол Улаанбаатар хотын бизнес эрхлэгчид бизнесийн байгууллагын дотоод үйл ажиллагаанаас бусад үзүүлэлтүүдээр хамгийн тааруу гэсэн үнэлгээг тус тус өгчээ. Энэ нь нийслэлд бизнесийн үйл ажиллагаа явуулж буй бизнес эрхлэгчдийн бизнесийн орчин нь илүү таагүй байгааг тодорхойлж байна.

Бүс нутгуудыг ерөнхий 5 орчны үзүүлэлтүүдээр нь боломжит дээд утга болох 7 оноотой харьцуулан зураглалаар харвал дараах байдалтай байна. Монголын бизнесийн орчны үнэлгээг хийхдээ ААН-ийг хэмжээгээр ангилан

тус тусын үнэлгээ болон орчны үзүүлэх нөлөөлөл талаас нь судалсан болно.

Хүснэгт 2.4 Монголын бизнесийн орчны үнэлгээ, ААН-н хэмжээгээр, дундаж коэффициент (дээд утга 7)

Үзүүлэлтүүд		Дэд бүтэц, технологи	Эдийн засаг	Засаглал, хууль эрх зүй	Нийгэм, соёл	Бизнесийн байгууллагын үйл ажиллагаа	Нийт
Жижиг аж ахуйн нэгжүүд	Үнэлгээ	3.44	2.95	2.76	2.97	3.33	3.09
Дунд аж ахуйн нэгжүүд	Үнэлгээ	3.39	2.88	2.61	2.79	3.50	3.04
Том аж ахуйн нэгжүүд	Үнэлгээ	3.62	3.23	2.81	2.98	4.30	3.39
Улсын дундаж	Үнэлгээ	3.48	3.02	2.73	2.91	3.71	3.17

Судалгаанд оролцогсад ерөнхийдөө бизнесийн орчинг хангалтгүй гэж үнэлсэн бөгөөд үүний дотор дунд хэмжээний бизнес эрхлэгчдийн дийлэнх нь туйлын хангалтгүй гэж үнэлсэн.

Бизнесийн орчны нарийвчилсан үнэлгээ, дэд үзүүлэлтүүдээр

Бизнесийн орчны дээрх үндсэн 5 үзүүлэлтийн үнэлгээг тус бүрээр нарийвчлан тодорхойлохыг зорив.

Дэд бүтэц, технологийн орчин

Хүснэгт 3.1 Дэд бүтэц, технологийн орчны үнэлгээ, дэд үзүүлэлтүүдээр, дундаж коэффициент (дээд утга 7)

Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээний коэф	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээний коэф
Үндсэн дэд бүтцийн үзүүлэлтүүд		Технологи, харилцаа холбооны орчны үзүүлэлтүүд	
Эрчим хүч	4.103	Интернетийн хэрэглээний боломж	4.176

Усны нөөц, хүртээмж	3.804	Шуудан харилцааны хэрэглээний боломж	4.133
Агаарын тээвэр	3.583	Патент, барааны тэмдэг эзэмшихэд хялбар байдал	3.317
Автозам	3.532	Эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагатай хамтарч ажиллах боломж	3.202
Төмөрзам	3.53	Дэвшилтэт технологийн нэвтрүүлэлт, зохицуулалт	2.96
Бүтээгдэхүүн түгээлтийн сүлжээ	3.342	Засгийн газрын техник, технологийн тусламж, дэмжлэг	2.717
Автозамын засвар үйлчилгээ	3.185		
Шатахуун, түлшний үнэ	3.105		
Далайн гарц	2.531		
Үнэлгээний дундаж	3.43	Үнэлгээний дундаж	3.43

Үндсэн дэд бүтцийн үзүүлэлтүүдээс эрчим хүчний үзүүлэлт нь дунд буюу асуудал харьцангуй бага, харин далайн гарцын хувьд муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай, үлдсэн үзүүлэлтүүд нь хангалтгүй гэж дүгнэгджээ. Монгол Улсын хувьд далайд гарцгүй учраас үүнийг орлохуйц, улсынхаа онцлогийг харгалзсан, үр ашиг бүхий дэд бүтцийн системийг бий болгох шаардлагатайг судалгаанд оролцогсад онцолсон. Технологи, харилцаа холбооны үзүүлэлтүүдээс интернет хэрэглээний боломж болон шуудан харилцааны хэрэглээний боломж үзүүлэлтүүд нь дунд буюу асуудал харьцангуй бага, харин засгийн газрын техник технологийн тусламж дэмжлэг болон дэвшилтэт технологийн нэвтрүүлэлт, зохицуулалт үзүүлэлтүүдийн хувьд муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай, үлдсэн үзүүлэлтүүд нь хангалтгүй гэж үнэлэгджээ. Иймд дэвшилтэт техник, технологийн асуудал дээр засгийн газар болон бизнес эрхлэгчдийн зүгээс аль аль нь анхаарлаа хандуулах шаардлагатай байна.

Эдийн засгийн орчин

Эдийн засгийн орчинг татвар, санхүүгийн зах зээл, хүний нөөцийн хомсдол ажиллах хүч гэсэн 3 бүлэг үзүүлэлтүүдээр үнэлсэн. Татварын орчны үзүүлэлтүүдэд санал асуулгад оролцогсад муу гэсэн үнэлгээг өгсөн. Үүнээс нийтээрээ татвар төлж буй эсэх (татварын суурь), татварын урамшуулал, НӨАТ-ын хувь хэмжээ, татварын давхардалт зэрэг үзүүлэлт муу буюу яаралтай

арга хэмжээ авах шаардлагатай гэж үнэлсэн. Энэ нь татвар ноогдуулалт тэгш бус тогтоогдсон болон татварын суурь нь албан ёсны аж ахуйн нэгжүүдийнхээс л бүрддэг, албан бус бизнес эрхлэгчдээс бага татвар авдаг эсвэл бодит амьдрал дээр огт авдаггүй зэрэг нь шударга бус өрсөлдөөнийг үүсгэдэг зэргээс улбаатай үнэлгээ юм.

Хүснэгт 3.2 Эдийн засгийн орчны үнэлгээ, дэд үзүүлэлтүүдээр, дундаж коэффициент

Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд, утга 7)	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд, утга 7)	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд, утга 7)
Татварын орчны үнэлгээний үзүүлэлтүүд		Санхүүгийн зах зээлийн орчны үнэлгээний үзүүлэлтүүд		Хүний нөөцийн хомсдол, ажиллах хүчний үзүүлэлтүүд	
Үл хөдлөх хөрөнгийн албан татварын хувь хэмжээ	3.11	Банк, санхүүгийн үйлчилгээний төрөл	3.32	Хүний нөөц хомсдолтой эсэх	3.26
Татвар төлөлтөнд зарцуулах хугацаа	3.10	Хувь нийлүүлэгчдийн эрх	2.91	Хөдөлмөрийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт	3.25
Нийгмийн даатгалын шимтгэл	3.09	Эзэл авахад хялбар байдал	2.81	Ажиллах хүчний мэдлэг, ур чадварын түвшин	3.24
Бусад албан татварын хувь хэмжээ	3.06	Хөрөнгийн зах зээлд оролцох боломж	2.69	Үнэлгээний дундаж	3.25
Гаалийн албан татварын хувь хэмжээ	2.97	Дотогш чиглэсэн хөрөнгө оруулалт	2.55		
Онцгой албан татварын хэмжээ	2.96	Хөрөнгө оруулалтын урамшууллын бодлого	2.38		
Татварын төрлийн тоо	2.96	Эзэлийн хүүгийн хувь хэмжээ	2.31		

ХАОАТ-ын хувь хэмжээ	2.95	Мөнгөний ханшны хэлбэлзлийн бизнес дэх нөлөөлөл	2.24		
Орлогын албан татварын хувь хэмжээ	2.93	Үнэлгээний дундаж	2.65		
Татварын давхардалт	2.84				
НӨАТ-ын хувь хэмжээ	2.83				
Татварын урамшуулал	2.76				
Нийтээрээ татвар төлж буй эсэх (татварын суурь)	2.70				
Үнэлгээний дундаж	2.94				

Санхүүгийн зах зээлийн үзүүлэлтүүдийг судалгаанд оролцогсад ерөнхийд нь муу гэж үнэлсэн. Банк, санхүүгийн үйлчилгээний төрлөөс бусад бүх үзүүлэлтүүд, тэр дундаа мөнгөний ханшны хэлбэлзлийн бизнес дэх нөлөөлөл, зээлийн хүүгийн хувь хэмжээ, хөрөнгийн зах зээлд оролцох боломж, хөрөнгө оруулалтын урамшууллын бодлого, дотогш чиглэсэн хөрөнгө оруулалт гэсэн үзүүлэлтүүд нь муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай гэж үнэлэгдсэн. Мөнгөний ханшны хэлбэлзэл өндөр савалгаатай, бизнес эрхлэгчдэд банкнаас олгож буй зээлийн хүүгийн хэмжээ маш өндөр, хөрөнгийн зах зээлийн хөгжил сул дорой, дотоодын хөрөнгө оруулагчдад дэмжлэг төдийлөн байдаггүй зэрэг нь Монголын бизнес эрхлэгчдэд хүндээр тусч буй нь тодорхой байна.

Хүний нөөцийн хомсдол, ажиллах хүчны үзүүлэлтүүд нь анхаарах шаардлагатай хэмээн үнэлэгдсэн хэдий ч дэд үзүүлэлтүүдээс ажиллах хүчний мэдлэг, ур чадварын түвшин доогуур үнэлэгдсэн нь өнөөгийн хөдөлмөрийн зах зээлд ажил олгогчдын шаардлагад нийцсэн хүний нөөцийг бэлтгэх асуудалд анхаарах шаардлагатайг илтгэж байна.

Засаглал, хууль эрх зүйн орчин

Хүснэгт 3.3 Засаглал, хууль эрх зүйн орчны үнэлгээ, дэд үзүүлэлтүүдээр, дундаж коэффициент

Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)
Засгийн газрын институцийн тогтолцоог үнэлэх үзүүлэлтүүд		Бизнесийн эрх зүйн орчны үнэлгээний үзүүлэлтүүд		Засгийн газрын үйл ажиллагааны үнэлгээний үзүүлэлтүүд	
Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын орчин	2.66	Компанийн тухай хууль	3.35	Хувь хүний аюулгүй байдал, хувийн өмч хамгаалагдсан байдал	2.815
Төр засгийн байгууллагуудын уялдаа холбоо	2.56	Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хууль	3.18	Төр, хувийн хэвшлийн түншлэл	2.736
Төрийн бодлого, шийдвэрийн оновчтой байдал	2.56	Жижиг, дунд үйлдвэрийн тухай хууль	3.17	Засгийн газрын татаасын зохистой байдал	2.583
Бараа бүтээгдэхүүнээ экспортлох болон гадаад зах зээлд маркетинг хийхэд засгийн газрын дэмжлэгтэй эсэх	2.55	Гэмт хэрэг, аюулгүй байдал	3.14	Бизнес эрхлэх газар эзэмшихэд хялбар байдал	2.553
Төрийн бодлого, хэрэгжүүлэлтийн тогтвортой байдлын бизнес дэх нөлөөлөл	2.48	Бизнес эрхлэхтэй холбоотой бусад хууль	3.12	Төрийн үйл ажиллагаанд тавигдах хөндлөнгийн хяналт	2.514

Төрийн эдийн засгийн бодлого нь бизнесээ дэмжиж буй байдал	2.47	Шударга бус өрсөлдөөний тухай хууль	3.12	Засгийн газрын хэрэглээ нь үндэсний үйлдвэрлэлээ дэмждэг эсэх	2.513
Үр ашигтай, дэмжлэг үзүүлж чадахуйц аж үйлдвэржилтийн хүчтэй засаглалтай эсэх	2.44	Бизнесээ зогсооход хялбар эсэх (дампуурлаа зарлахад)	3.11	Засгийн газрын үйл ажиллагааны ил тод байдал	2.505
Үнэлгээний дундаж	2.531	Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах тухай хууль	3.09	Төрийн албан хаагчдын хүнд суртал	2.478
		Байгаль орчны зохицуулалт	3.077	Төрийн албан хаагчдын авилгал, хээл хахууль	2.435
		Бизнесийн маргааныг шийдвэрлэх байдал	3.041	Төрийн байгууллагуудын тендерүүд шударга явагддаг эсэх	2.383
		Хуулийг дагаж мөрдүүлэх журмуудын зүй зохистой байдал	2.951	Засгийн газрын тогтвортой байдал	2.306
		Үнэлгээний дундаж	3.12	Үнэлгээний дундаж	2.529

Засгийн газрын институцийн тогтолцооны бүхий л үзүүлэлтүүдийг муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай хэмээн судалгаанд оролцогсдын ихэнх хувь нь үнэлжээ. Энэ нь бизнес эрхлэгчид болон Засгийн газрын институцийн тогтолцооны уялдаа холбоо муу, оновчтой бус байгааг харуулж байна. Ялангуяа үр ашиг бүхий дэмжлэг үзүүлж чадахуйц аж үйлдвэржилтийн хүчтэй засаглалтай эсэх, төрийн эдийн засгийн бодлого нь бизнесээ дэмжиж буй байдал, төрийн бодлого болон хэрэгжүүлэлтийн тогтвортой байдлын бизнес дэх нөлөөлөл зэрэг үзүүлэлтүүд нь маш муу үнэлгээтэй гарсныг онцгой анхаарах шаардлагатай.

Бизнесийн эрх зүйн орчны үзүүлэлтүүд нь бусад дэд үзүүлэлтүүдтэй харьцуулахад асуудал багатай хэдий ч тэдгээрээс хуулийг дагаж мөрдүүлэх журмуудын зүй зохистой байдал үзүүлэлт нь харьцангуй муу үнэлэгдсэнийг

анхаарвал зохилтой.

Засгийн газрын үйл ажиллагааны бүх үзүүлэлтэд муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай гэсэн үнэлгээг өгсөн байна. Тэдгээрээс нэн ялангуяа Засгийн газрын тогтвортой байдал, төрийн байгууллагуудын тендерүүд шударга явагддаг эсэх, төрийн албан хаагчдын авилгал, хээл хахууль, төрийн албан хаагчдын хүнд суртал зэрэг нь Монголын бизнесийн орчинд сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйлс болохыг онцгойлон тодотгосон байна.

Нийгэм, соёлын орчин

Нийгэм, соёлын орчинг нийгмийн хандлага болон хүн ам зүй гэсэн 2 бүлэг үзүүлэлтүүдээр үнэлсэн.

Судалгаанд хамрагдагсад хэрэглэгчдийн үндэсний соёлын өв уламжлалаа эрхэмлэн дээдэлдэг байдлыг дундаж түвшинд байдаг хэмээн үнэлсэн нь нийгмийн хандлагын үзүүлэлтүүдээс хамгийн өндөр нь юм. Харин байгальд ээлтэй ногоон технологийг бизнест нэвтрүүлэлтийн хувьд яаралтай арга хэмжээ авах зүйл бага ч анхаарах шаардлагатай хэмээн үзжээ.

Хүснэгт 3.4 Нийгэм соёлын орчны үнэлгээ, дэд үзүүлэлтүүдээр, дундаж коэффициент

Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)
Нийгмийн хандлага үнэлгээний үзүүлэлтүүд		Хүн ам зүйн орчны үзүүлэлтүүд	
Үндэсний соёлын өв уламжлалаа дээдэлдэг эсэх	3.501	Дундаж давхаргын өсөлт	2.644
Хэрэглэгчид үндэсний үйлдвэрлэлээ дэмждэг эсэх	3.255	Хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал	2.552
Байгальд ээлтэй ногоон технологи нэвтрүүлэлт	3.128	Хүн амын худалдан авах чадвар	2.516
Үнэлгээний дундаж	3.29	Үнэлгээний дундаж	2.57

Харин хүн ам зүйн орчны бүх үзүүлэлтэд муу буюу яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай гэсэн үнэлгээг санал асуулгад оролцогсад өгчээ. Энэ нь эдийн засгийн өсөлт удааширсантай холбоотойгоор хүн амын хөдөлмөр эрхлэлт буурч, үүнээс улбаалан дундаж давхаргын өсөлт саарсан, хүн амын бодит худалдан авах чадвар буурсантай холбоотой.

Бизнесийн дотоод орчны үнэлгээ

Хүснэгт 3.5 Бизнесийн дотоод орчны үнэлгээ, дэд үзүүлэлтүүдээр, дундаж коэффициент

Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)	Үзүүлэлтүүд	Дундаж үнэлгээ (дээд утга 7)
Байгууллагын удирдлага, зохион байгуулалтын үзүүлэлтүүд		Байгууллагын үр ашиг, бүтээмжийн үнэлгээний үзүүлэлтүүд	
Компанийн нийгмийн хариуцлага сайн эсэх (Хүний эрх, хөдөлмөр эрхлэлт, авилга, байгаль орчин г.м)	3.628	Хөдөлмөрийн бүтээмж (Нийт борлуулалт/Хөдөлмөрийн зардал)	3.471
Ажиллагсадын мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэхэд анхаардаг эсэх (сургалтанд хамруулах, туршлага судлуулах г.м)	3.503	Нийт бүтээмж (Нийт борлуулалт/Нийт зардал)	3.426
Бизнесийн үйл ажиллагаандаа зохицсон оновчтой удирдлага, зохион байгуулалтын бүтэцтэй эсэх	3.432	Дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлдэг эсэх	3.352
Компанийн засаглал сайн эсэх (ТУЗ, ТУЗ-ын дэд хороо)	3.427	Бизнесийг хэвийн эрхлэхэд шаардлагатай санхүү банк, даатгалын үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллагуудтай гэрээтэй ажилладаг эсэх	3.338
Менежментийн орчин үеийн ур чадвар эзэмшсэн байдал	3.409	Ашигт ажиллагааны түвшин (Цэвэр ашиг/Нийт борлуулалт)	3.306
ИДС, МСҮТ бусад сургалтын байгууллагатай хамтарч ажилладаг эсэх	3.182	Бизнесийг хэвийн эрхлэхэд шаардлагатай логистик (тээвэр, агуулах)-ийн үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллагуудтай гэрээтэй ажилладаг эсэх	3.234

Үнэлгээний дундаж	3.43	Хөрөнгөө эргэлтэд оруулж орлого олох боломж	3.205
		Түүхий эд нийлүүлэгч болон бусад холбогдох аж үйлдвэрийн кластер бэлэн байгаа эсэх	3.199
		Үнэлгээний дундаж	3.32

Бизнесийн дотоод орчинд өгсөн үнэлгээг макро орчинд өгсөн үнэлгээтэй харьцуулахад харьцангуй асуудал багатай байдлаар үнэлэгджээ. Тодотговол байгууллагын удирдлага, зохион байгуулалтын үзүүлэлтүүдийн үнэлгээнээс Монголын компаниудын нийгмийн хариуцлага нэмэгдэж, ажиллагсадынхаа мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэхэд анхаардаг байдал харьцангуй сайн болох нь харагдаж байна. Харин бизнесийн байгууллага, их дээд сургууль сургалт эрдэм шинжилгээний байгууллага хоорондын хамтын ажиллагаа хангалттай бус байгааг судалгаанаас харж болно.

Дүгнэлт

Монголын бизнесийн орчинд нөлөөлөх хүчин зүйлсэд ерөнхий болон нарийвчилсан үнэлгээ хийж, бизнесийн орчныг сайжруулахад нэн тэргүүн хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлохыг гол зорилгоо болгосон энэхүү судалгааг ерөнхийлөн дүгнэж үзвэл:

- Хүн амын бодит худалдан авах чадвар, түүний бууралт нь Монголын бизнесийн орчинд хамгийн сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйл бөгөөд түүний дараах хүчин зүйлс нь засаглал, хууль эрх зүйн хүчин зүйлс, тодруулбал засгийн газрын үйл ажиллагаанаас ихээхэн хамааралтай санхүүгийн зах зээл, татварын орчин, бизнесийн эрх зүйн орчин зэрэг үзүүлэлтүүд нь туйлын хангалтгүй хэмээн үнэлэгдсэн байна. Эдгээрээс хамаарч бизнесийн орчин бүхэлдээ муу үнэлгээг авсан. Өөрөөр хэлбэл эдийн засагт тохиолдож буй аливаа хямралын шалтгаан нь засаглал, хууль эрх зүйн хүчин зүйлээс шууд хамааралтай байна.
- Бизнесийн орны үнэлгээ нь бүс нутгаар ихээхэн ялгаатай байна. Төвийн бүсийн аймгуудын бизнесийн орчны үзүүлэлтүүд нь бусад бүс нутгуудтайгаа харьцуулахад аль ч талаараа илүү таатай гэж үнэлэгдсэн бол нийслэлийн бизнес эрхлэгчид бизнесийн орчноо байгууллагын дотоод үйл ажиллагаанаас бусад үзүүлэлтүүдээр хамгийн таагүй хэмээн үнэлсэн.
- Монголын баялгийг бүтээгч хамгийн чухал субъект болох бизнес

эрхлэгчид үйл ажиллагаа явуулж буй орчноо 3.03 буюу “**бизнес эрхлэх тааламж муутай орчин**” хэмээн үнэлсэн байна. Үүнийг бүсчилж авч үзвэл Зүүн, Хангайн, Төвийн бүсийнхэн бизнесийн орчноо харьцангуй дунд гэж үнэлсэн бол Улаанбаатар хотын бизнесийн орчин хамгийн муу үнэлгээтэй байгааг бодлого боловсруулагч, хэрэгжүүлэгчид онцгой анхаарах шаардлагатай байна.

- Одоогийн тааламж муутай байгаа орчинг хэрхэн сайжруулах боломж байгаа талаар тодруулан судлахад татварын дарамтыг багасгах, оновчтой бодлогоор хөнгөлөлт үзүүлдэг байх, зээлийн хүүг бууруулах, зээлийн хэмжээнд уян хатан хандах, банк, санхүүгийн зээл авах процессыг хялбаршуулах, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, үндэсний үйлдвэрлэгчээ дэмжих оновчтой бодлоготой байх, авлига хээл хахууль, хүнд суртлыг арилгах, шударга өрсөлдөөн, эдийн засгийн таатай орчинг бий болгох, тогтвортой, алсын хараатай залгамж холбоотой төрийн бодлогыг явуулах, сайдууд болон төрийн боловсон хүчнийг сонгохдоо салбарын мэдлэгтэй, мэргэжлийн хүнийг чадвараар нь томилдог байх, төрийн байгууллагууд хоорондын уялдаа холбоог сайжруулж, шат дамжлагыг багасгах, цахимжуулах, төрийн боловсон хүчнийг чадавхижуулахад чиглэгдсэн бодлогыг төрөөс нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай болохыг онцолсныг асуудал хариуцсан холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагууд энэ чиглэлд анхаарч ажиллах шаардлагатай.

Ашигласан материал

- [1] The World Bank “Doing business 2016” report, 2017
The World Economic Forum “Global Competitiveness Report 2016-2017”, report, 2017
- [2] УИХ “Монгол Улсын жижиг, дунд үйлдвэрийн тухай хууль”, Монгол Улс, 2007
- [3] ҮХЯам “Жижиг дунд үйлдвэрийг дэмжих хөтөлбөр 2014-2016”, Монгол Улс, 2014
- [4] ЗГ “Монгол Улсын мянганы хөгжлийн зорилгод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, Монгол Улс, 2008
- [5] ҮСГ “Үндэсний Статистикийн эмхэтгэл 2014” Монгол Улс, 2015
- [6] ҮСГ “Үндэсний Статистикийн эмхэтгэл 2015” Монгол Улс, 2016
- [7] Ц.Цагаанхүү “Нийслэл хотод хийсэн жижиг дунд үйлдвэрлэлийн судалгаа” Улаанбаатар хот, 2010